

Det danske Udvandrerarkiv i 75 år.

Det danske Udvandrerarkiv startede sin virksomhed i Aalborg den 3. januar 1931 og blev officielt indviet af statsministeren den 3. juli 1932. Med 75 år på bagen er Arkivet formentlig det ældste migrationsarkiv i Verden og dets høje alder betyder, at dets store samlinger af privatarkiver, foreningsarkiver, manuskripter og billeder, samt af danske aviser og bøger trykt i USA, når tilbage til den store europæiske udvandringsbølge i anden halvdel af 1800-tallet i en betydelig bredde. Der kan derfor være grund til at ride Arkivets historie op.

Billede 1, Max Henius. Billedtekst:

Max Henius på talerstolen foran Sohngaardsholm ved indvielsen af Det danske Udvandrerarkiv den 3. juli 1932. Bag Henius ses siddende statsminister Th. Stauning. Fotograf Fritz Karner.

Oprettelsen skyldes Max Henius (1859-1935). Som søn af Isidor Henius, der indvandrede til Danmark i 1843 og her skabte den danske spritindustri, udviklede Max Henius fra 1882 den amerikanske øl-produktion og fik, med basis i Chicago, efterhånden status som dansk-amerikanernes ukronede konge og talsmand. Han tilhørte således førstegenerationen af danske indvandrere og bekymrede sig som disse om splittelsen mellem at tilpasse sig en ny kultur og ønsket om at bibeholde en dansk identitet. Andre velhavende amerikanere løste på denne tid spørgsmålet, ved at købe og importere europæisk kultur til USA, men Max Henius gik den modsatte vej og eksporterede i stedet de overhovedet væsentligste arkivalske kilder og trykte medier om dansk-amerikanerne til Danmark!

Billede 2. Sohngaardsholm slot Billedtekst:

Isidor Henius med børn og børnebørn foran Sohngaardsholm slot. Max Henius stående til højre. Slottet rummede i årene 1931-1943 Det danske Udvandrerarkiv. Fotograf Heinrich Tönnies, 1886.

Allerede i 1880'erne havde en række ledende danske indvandrere, først og fremmest præster, startet indsamlingskampagner for breve, erindringer, manuskripter og foreningsarkivalier fra de danske indvandrere og Max Henius koordinerede fra 1906 disse bestræbelser i Dansk-Amerikansk Selskab. Selskabets formål var desuden at gøre dansk-amerikanernes liv og færden kendt i det gamle land og selskabet oprettede derfor i 1912 Danmarks første nationalpark, Rebild Bakker, syd for Aalborg, Det er her danskere og dansk-amerikanere lige siden årligt har fejret den amerikanske nationaldag 4. juli for at styrke båndene mellem udvandrede og hjemmeboende danskere.

Det var for at give kontinuitet mellem årsmøderne, at Henius startede arbejdet med at etablere et Udvandrerarkiv i Aalborg, der skulle samle materiale om danske udvandrere i alle verdensdele og udvalg blev nedsat i 1929 på begge sider af Atlanten. Et amerikansk sammensat af ejerne til de store samlinger af dansk-amerikansk materiale og et dansk, bestående af ledende forfattere og kulturpersoner fra danske arkiver, biblioteker og universitet.

Hvad Aalborg angik, stillede Henius byen titusinder af amerikanerbesøg om året i udsigt og fik, kvit og frit, Sohngaardsholm slot stillet til rådighed (slottet var opført af Isidor Henius i 1886, men var efter hans død i 1901 overtaget af kommunen). Resten af udgifterne blev betalt af direktøren for General Motors, Wilhelm Knudsen, indtil 1939. Herefter bidrog den danske stat med et mindre beløb.

Daglig leder af arkivet blev Svend Waendelin (1894-1956). Han var kommet til USA i 1923 og havde nogle år senere fået job som bibliotekar i Chicago gennem Henius, der også ansatte ham fra 1931 i Aalborg. Alt her foregik dog under Henius' overopsyn og det var i disse første år Arkivet modtog grundstammen i sine samlinger: 15.000 bøger om USA og danske udvandrere; ca. 1500 arkivfunds fra personer, familier, kirker og foreninger samt komplette samlinger af de dengang talrige danske aviser og tidsskrifter i USA. Desværre blev Max Henius allerede i november 1935 dræbt ved en bilulykke i Rebild og både besøgende, penge og afleveringer begyndte herefter hurtigt at tynde ud. Helt galt gik det under besættelsen. Slottet blev beslaglagt af tyskerne i november 1943, Udvandrerarkivet pakkedes ned i en kælder og åbnede først igen i 1951, denne gang i Dansk Samvirkes lokaler i København. Som bibliotekar fik Waendelin tiden til at gå med en minutiøs katalogisering af bogsamlingen efter den amerikanske Dewey-metode, mens arkivalierne henlå uregistreret.

Efter Waendelins død i 1956 var Udvandrerarkivets fremtid meget usikker. Dansk Samvirke havde ikke plads og bestyrelsen var både i tvivl om samlingernes karakter, var det et bibliotek eller et arkiv, samt om hvor vidt samlingerne burde flyttes tilbage til USA. Enden blev dog at man med tak tog imod et tilbud fra Aalborg om gratis at huse Udvandrerarkivet i en mindre beboelseslejlighed på Konvalvej i udkanten af Aalborg. Her genåbnede Udvandrerarkivet i 1957 og fik i de følgende år en række ulønnede ledere: Tyge Lassen (1957-1964), Holger Bladt (1964-1976) og Inger Bladt (1976-1983). Trods dårlige vilkår modtog man også i disse år betydelige afleveringer fra alle de dele af verden hvor danske udvandrere var taget hen. Men det var i det store og hele umuligt at honorere et stærkt stigende antal forespørgsler fra migrationsforskere og genealoger.

En mulighed for at besvare i hvert fald forskerne fik først en platform, da Aalborg Universitet i årene 1984-1988 overtog Udvandrerarkivet og ansatte en historiker, Helle Otte (1984-1988) som leder. Samtidigt flyttede Udvandrerarkivet ind i samme bygning som Aalborg Stadsarkiv og fik herigennem forsvarlige læsesals- og magasinfaciliteter. Men trods Helle Ottes glimrende og ambitiøse arbejde, sprang Universitetet dog fra efter en 5-årig prøveperiode. Det danske Udvandrerarkiv havde herefter fra 1. januar 1989 ingen anden mulighed end at danne det nuværende samarbejde med Aalborg Stadsarkiv. Birgit Larsen fortsatte som sekretær for Udvandrerarkivet, mens undertegnede blev leder af Udvandrerarkivet og fortsat Stadsarkivar.

Billede 3. Aalborg Stadsarkiv og Det danske Udvandrerarkiv, der siden 1984 har delt bygning og fra 1989 leder, læsesal og magasiner. Fotograf Liljan Nørgaard Jensen.

Trods indskrænkede ressourcer, for i praksis mistede man en arkivarstilling, var det væsentligt at fortsætte det arbejde, Helle Otte havde sat i gang. Publikations- og konferencevirksomhed fortsatte med forøget kraft og der skabtes et netværk med andre migrationsinstitutioner. Et vigtigt led var etableringen af "The Association of European Migration Institutions" i Aalborg i sommeren 1989. I første omgang som et samarbejde med vore nabolande, hvor Sverige havde været tidligst ude med "Svenska Emigrantinstitutet" i Växjö (1965); Finland havde fået sit "Migrationsinstitut" i Åbo (1974), og Norge havde både et "Norsk-Amerikansk Bibliotek" i Oslo (1958), et "Norsk Utvandrer museum" i Hamar (1988) og et "Norsk Utvandrercenter" i Stavanger (1986), mens man i Bremerhaven var påbegyndt oprettelsen af et "Tysk Udvandrer museum". Organisationen omfatter nu yderligere 40 migrationshistoriske institutioner i 22 europæiske og oversøiske lande, arkiver, biblioteker og museer, eller kombinationer heraf, med Det danske Udvandrerarkiv som sekretariat se: www.aemi.dk

Slægtshistorien, der ikke blot dominerer forespørgslerne til Udvandrerarkivet, men også udgør en væsentlig indgangsvinkel til at få kontakt med folk der ønsker at aflevere relevante breve og manuskripter, fik et vældigt løft da Udvandrerarkivet fra 1990 begyndte at digitalisere Københavns Politis udvandrerlister. Søgedatabasen kom på nettet i 1997 omfatter nu langt størstedelen af alle danske udvandrere fra perioden 1868-1909. Den giver i rigtigt mange sammenhænge "the missing link" mellem dansk og oversøisk materiale, men danner også et solidt grundlag for hele forskningsbilledet af den danske udvandring. Sådanne migrationshistoriske søgedatabaser er vi ikke længere ene om. De findes på andre migrationsinstitutioner, der også digitaliserer breve, billeder, arkivfondsregistreringer m.m. og der arbejdes derfor med en fælleseuropæisk migrationshistorisk søgedatabase, der kan konstrueres efter de erfaringer der allerede er gjort med Danmarks Kulturhistoriske Database i samarbejde mellem arkiver, biblioteker og museer - se www.arbimus.dk Men den helt afgørende forudsætning er naturligvis at materialet bliver registreret og her har ressourcespørgsmålet stillet sig hindrende i vejen for Det danske Udvandrerarkiv.

Trods væsentlige accessioner i hele sin eksistensperiode, fik Udvandrerarkivet ikke en egentlig registrering af sit arkivalske materiale førend i løbet af 1990'erne og meget mangler endnu! Gennembruddet skyldtes arkivar Nancy Bartlett fra Bentley Historical Library, der i 1994 fik et stipendium fra United States Information Agency til udarbejdelsen af "A Guide to the North American Collections of The Danish Emigration Archives" (1997). Hendes registrering kan desuden ses på www.danpa.dk der stadig er den eneste elektroniske indgang til Udvandrerarkivets arkivalske samlinger. Bøgerne, aviserne og fotografierne kan derimod kun søges i seddelkartoteker, hvilket dog ikke forhindrer, at netop disse dele af Udvandrerarkivets samlinger er flittigt benyttet af alle der beskæftiger sig med udvandrerhistorie.

Situationen for Det danske Udvandrerarkiv efter 75 år er derfor, at Danmark med denne institution besidder et arkiv og bibliotek med materiale vedrørende den danske udvandring fra midten af 1800-tallet til midten af 1900-tallet, der er ret enestående, også efter international målestok. Udvandrerarkivets egen historie har imidlertid været meget besværlig med lange perioder af delvis uvirksomhed. Det har i særlig grad ramt registreringen, hvoraf store dele af de arkivalske samlinger nu er gennemgået, men hvor der stadig er meget at indhente. Det gælder i endnu højere grad billedsamlingen, mens bogsamlingen, der for en stor dels vedkommende rummer enheder, der ikke findes andre steder i Danmark eller i USA, bør indgå i en moderne biblioteksregistrering.

Billede 4, "Norge" på vej ud af Københavns havn i 1889 med kurs mod New York. I årene 1881-1935 fragtede Den danske Amerikalinie hundredtusinder af udvandrere til USA. Enkelte nåede dog ikke frem. "Norge" sank med 700 passagerer den 30. juni 1904 efter sammenstød med Rockall-klippen vest for Skotland. Maleri af Vilhelm Arnesen (Udvandrerarkivet)

Samtidigt må man naturligvis gøre sig klart at den store danske udvandring, der havde sit absolutte højdepunkt i 1882, ligger fjernt i tid. Fokus i vore dage ligger i langt højere grad på indvandringen. I migrationsforskningen er der imidlertid tale om en række universelle erfaringer der gælder de problemer der opstår når man bytter land og skal lære et nyt at kende. Det var netop den problematik de danske førstegenerationsindvandrere i USA søgte at give et indblik i gennem indsamlingen af en omfattende dokumentation om den danske udvandring på Udvandrerarkivet. Materialet vil derfor kunne blive en kilde til kundskab for de mange der i den seneste generation har

etableret sig i deres nye hjemland, Danmark. Får Det danske Udvandrerarkiv derfor de nødvendige ressourcer, svarende til ansættelsen af den faguddannede historiker som Arkivet mistede i 1988, vil disse intentioner kunne opfyldes. Lokalerne og synergien der opstår i samarbejdet med Aalborg Stadsarkiv, vil Aalborg kommune også fortsat sørge for. Det ville føre Det danske Udvandrerarkiv op på højde med tilsvarende migrationsarkiver i resten af Europa og det ville vel være passende i et land hvis udvandrere oprettede Verdens første udvandrerarkiv for 75 år siden.

Henning Bender
Arkivleder og Stadsarkivar